

स्नातक तह तितृय बर्षको पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन ४३१मा आधारीत

पाठ्यक्रमको महत्व

एकार्ड १

लेखक

अप्सरा श्रेष्ठ

बिषयसुची

१. पाठ्यक्रमको महत्व Importance of curriculum.....	2
१.१ पाठ्यक्रमको परिचय र विकास)Curriculum: Concept and Development)	3
१) टाइलरको मोडेल .Tyler’s Rational-Linear/Objective Model) – १९४९.....	4
२) टाबाको मोडेल .Taba’s Grassroots/Inductive Model) – १९६२	5
३) व्हीलरको मोडेल .Wheeler’s Cyclical Model) – १९६७	5
४) स्किलबेकको मोडेल .Skilbeck’s Situational Model) – १९७६.....	6
अन्य उल्लेखनीय मोडेलहरू (संक्षेपमा).....	6
नेपालको सन्दर्भमा छोटो टिप्पणी.....	6
१.६ शिक्षणमा मापन र मूल्यांकन)Measurement and Assessment in Teaching – Linn & Gronlund, 2003) 8	8
ख.मूल्यांकन)Evaluation) भनेको के हो?.....	8
ग. मापन र मूल्यांकनबीच मुख्य भिन्नताहरू (तालिकामा)	9
घ. शिक्षणमा मापन र मूल्यांकनका प्रकारहरू.....	9
च. नेपालको शिक्षा प्रणालीमा महत्व.....	10
निष्कर्ष	10
ख व्यावहारिक पक्ष र तथ्यांक)Functional Aspects and Elementary Statistics).....	12
९ नेपालको सन्दर्भमा पुस्तकको महत्व.....	12
निष्कर्ष	14

१ पाठ्यक्रमको महत्व Importance of curriculum

पाठ्यक्रमको महत्व)Curriculum Development Centre, CDC को सन्दर्भमा नेपालको शिक्षा प्रणालीमा (बुक विद्यार्थीहरूले सजिलै बुझ्ने गरी-यसको भूमिका एक महत्वपूर्ण विषय हो। यो ई, शुद्ध र मानवीय नेपाली भाषामा लेखिएको छ। यो विभिन्न शीर्षक र उपशीर्षकमा विभाजित छ, जसले दिइएका सन्दर्भहरू)References) अनुसार इकाईहरू)Units) लाई समेट्छ। यो लगभग १५ पृष्ठ बराबरको विस्तृत सामग्री हो । पाठ्यक्रम शिक्षा प्रणालीको मुटु हो। यसले विद्यार्थीहरूले के सिक्ने, कसरी सिक्ने र किन सिक्ने भन्ने स्पष्ट दिशानिर्देश प्रदान गर्छ। राम्रो पाठ्यक्रमले विद्यार्थीको समग्र विकास (ज्ञान), सीप, मूल्य, भावना र व्यवहारलाई सुनिश्चित गर्छ (, समाजको आवश्यकता र परिवर्तनसँग जोड्छ तथा उनीहरूलाई जीवनयापन, रोजगारी र जिम्मेवार नागरिक बन्न तयार पार्छ। नेपाल जस्तो विविधतायुक्त देशमा पाठ्यक्रमले राष्ट्रिय एकता, बहुभाषिकता, स्थानीय संस्कृति र विश्वव्यापी प्रतिस्पर्धात्मकता बीच सन्तुलन कायम राख्छ। यसैले पाठ्यक्रम केवल किताबी ज्ञानको संग्रह मात्र होइन, यो विद्यार्थीको भविष्य निर्माण गर्ने जीवन्त योजना र समाजको प्रगतिको आधारस्तम्भ हो।

१.१ पाठ्यक्रमको परिचय र विकास (Curriculum: Concept and Development)

पाठ्यक्रम भनेको के हो ? पाठ्यक्रम भनेको विद्यार्थीहरूले स्कूलमा सिक्ने सबै ज्ञान, सीप, मूल्य र अनुभवहरूको व्यवस्थित योजना हो। यो केवल किताबमा सीमित हुँदैन , यो जीवनसँग जोडिएको हुन्छ। Murray Print (१९९३) ले पाठ्यक्रमलाई "Curriculum Development and Design" मा व्याख्या गर्दै भनेका छन् कि पाठ्यक्रम विकास एक व्यवस्थित प्रक्रिया हो जसमा अवस्था विश्लेषण , उद्देश्य निर्धारण , सामग्री छनोट , सिकाइ क्रियाकलाप र मूल्यांकन समावेश हुन्छ। यो प्रक्रिया शिक्षक र विद्यार्थी दुवैलाई केन्द्रमा राखेर हुन्छ।

पाठ्यक्रम विकासको आवश्यकता किन ? समाज परिवर्तन हुँदै जान्छ , प्रविधि बढ्छ, आवश्यकता फेरिन्छ। पुरानो पाठ्यक्रमले नयाँ पुस्तालाई तयार पार्न सक्दैन। Print ले भनेका छन् कि राम्रो पाठ्यक्रमले विद्यार्थीलाई जीवनका लागि तयार पार्छ। नेपालमा पनि CDC ले समय-समयमा पाठ्यक्रम संशोधन गर्छ

१.२ पाठ्यक्रम विकासका सिद्धान्तहरू (Principles of Curriculum Development)

Hilda Taba (१९६२) को " Curriculum Development: Theory and Practice" अनुसार पाठ्यक्रम विकास inductive (तलदेखि माथि) तरिकाले हुन्छ। यसमा सात चरणहरू छन्:

- आवश्यकता पहिचान गर्ने
- उद्देश्य निर्धारण गर्ने
- सामग्री छनोट गर्ने
- सामग्री संगठन गर्ने
- सिकाइ अनुभव छनोट गर्ने
- सिकाइ अनुभव संगठन गर्ने
- मूल्यांकन गर्ने

Taba ले शिक्षकलाई मुख्य भूमिका दिन्छन् किनकि उनीहरूले विद्यार्थीको आवश्यकता राम्रोसँग बुझ्छन्। नेपालको सन्दर्भमा यो मोडेलले स्थानीय आवश्यकता समेट्न मद्दत गर्छ।

१.३ पाठ्यक्रम विकासका मोडेलहरू (Models of Curriculum Development)

Taba मोडेल र Print मोडेल दुवैले पाठ्यक्रमलाई व्यावहारिक बनाउँछन्। Print ले situational analysis (अवस्था विश्लेषण) लाई महत्व दिन्छन्। नेपालमा CDC ले यी सिद्धान्तहरू प्रयोग गरेर पाठ्यक्रम बनाउँछ। Wheeler (१९६७) ले पनि cyclical प्रक्रिया भनेका छन् जसमा निरन्तर सुधार हुन पाठ्यक्रम विकासका **मोडेलहरू** (Models of Curriculum Development) भनेका पाठ्यक्रमलाई व्यवस्थित रूपमा तयार पार्ने , लागू गर्ने र सुधार गर्ने विभिन्न तरिका वा ढाँचाहरू हुन्। यी मोडेलहरूले पाठ्यक्रम कसरी डिजाइन गर्ने , कुन क्रममा गर्ने र कसको भूमिका बढी हुन्छ भन्ने कुरा निर्धारण गर्छन्।

शिक्षाशास्त्रमा प्रचलित मुख्य मोडेलहरू निम्नानुसार छन् (नेपालको शिक्षा सन्दर्भमा पनि यिनैलाई बढी अध्ययन र प्रयोग गरिन्छ):

१. टाइलरको मोडेल (Tyler's Rational-Linear/Objective Model) – १९४९

यो सबैभन्दा प्रसिद्ध र सरल **linear/objective-based** मोडेल हो। यसलाई **Ralph W. Tyler** ले प्रस्तुत गरेका थिए।

मुख्य चरणहरू (४ चरण):

- उद्देश्य निर्धारण गर्ने (Objectives) – विद्यार्थी, समाज र विषयवस्तुबाट डाटा लिएर
- सिकाइ अनुभवहरू छनोट गर्ने (Selecting learning experiences)
- सिकाइ अनुभवहरू व्यवस्थापन/संगठन गर्ने (Organizing experiences)

- मूल्यांकन गर्ने (Evaluation)

यो top-down र उद्देश्यकेन्द्रित मोडेल हो। नेपालको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम फ्रेमवर्कमा पनि यो प्रभाव देखिन्छ।

२. टाबाको मोडेल (Taba's Grassroots/Inductive Model) – १९६२

Hilda Taba द्वारा प्रस्तुत। यो bottom-up वा शिक्षक-केन्द्रित मोडेल हो।

मुख्य चरणहरू (७ चरण):

- आवश्यकताको निदान (Diagnosis of needs)
- उद्देश्य निर्धारण
- विषयवस्तु छनोट
- विषयवस्तु संगठन
- सिकाइ अनुभव छनोट
- सिकाइ अनुभव संगठन
- मूल्यांकन

यो मोडेलले शिक्षक र विद्यार्थीको वास्तविक आवश्यकतालाई प्राथमिकता दिन्छ। नेपालमा स्थानीय पाठ्यक्रम (local curriculum) बनाउँदा यो उपयोगी हुन्छ।

३. व्हीलरको मोडेल (Wheeler's Cyclical Model) – १९६७

D.K. Wheeler द्वारा। यो चक्रीय (cyclical) मोडेल हो जसले टाइलरको मोडेलको आलोचनालाई सम्बोधन गर्छ।

मुख्य विशेषता:

- यो निरन्तर चक्रमा चल्छ (continuous cycle)
- मुख्य चरणहरू: उद्देश्य → अनुभव छनोट → संगठन → मूल्यांकन → फिडब्याकबाट पुनः उद्देश्य परिमार्जन
- सबै तत्वहरू एकअर्कासँग अन्तरसम्बन्धित हुन्छन्

यो मोडेल गतिशील र सुधारमुखी छ।

४. स्किलबेकको मोडेल (Skilbeck's Situational Model) – १९७६

Malcolm Skilbeck द्वारा। यो स्थिति-केन्द्रित (situational analysis based) मोडेल हो।

मुख्य चरणहरू:

- स्थिति विश्लेषण (Situational analysis) – विद्यालय, समाज, शिक्षक, विद्यार्थी, स्रोत आदि
- उद्देश्य निर्धारण
- कार्ययोजना निर्माण
- कार्यान्वयन
- मूल्यांकन → फिडब्याक

यो मोडेलले स्कूल-आधारित पाठ्यक्रम विकास (school-based curriculum) लाई जोड दिन्छ। नेपालको संघीय संरचनामा स्थानीय तहले पाठ्यक्रम बनाउँदा यो उपयुक्त हुन्छ।

अन्य उल्लेखनीय मोडेलहरू (संक्षेपमा)

- Kerr's Model → Elements (Objectives, Knowledge, School learning experiences, Evaluation) बीच अन्तरक्रिया
- Walker's Deliberative Model → प्लेटफर्म, डेलिबरेसन, डिजाइन
- Dynamic/Interaction Model → सबै तत्वहरू एकसाथ अन्तरक्रिया गर्छन्

नेपालको सन्दर्भमा छोटो टिप्पणी

नेपालको पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (CDC) ले प्रायः Tyler र Taba को संयोजन प्रयोग गर्छ। हालैको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचा २०७६ र एकीकृत पाठ्यक्रम (integrated curriculum) मा स्थानीय आवश्यकता, विद्यार्थी-केन्द्रित र चक्रीय प्रक्रिया लाई जोड दिइएको छ।

यी मोडेलहरूको तुलना गर्दा:

मोडेल	प्रकार	सुरुवात बिन्दु	मुख्य जोड	नेपालमा प्रयोगिता
Tyler	Linear	उद्देश्य	उद्देश्यकेन्द्रित	राष्ट्रिय स्तरमा बढी
Taba	Inductive	आवश्यकता/विद्यार्थी	शिक्षक-केन्द्रित	स्थानीय/कक्षाकोठा स्तरमा
Wheeler Cyclical	चक्र		निरन्तर सुधार	पुनरावलोकनमा उपयोगी

मोडेल प्रकार सुरुवात बिन्दु मुख्य जोड नेपालमा प्रयोगिता
Skilbeck Situational स्थिति विश्लेषण वातावरण/स्कूल-केन्द्रित संघीय/स्थानीय पाठ्यक्रममा

यी मोडेलहरू बुझनाले पाठ्यक्रम कसरी वैज्ञानिक र प्रभावकारी बनाउने भन्ने स्पष्ट हुन्छ। थप कुनै खास मोडेलबारे विस्तार चाहिन्छ भने बताउनुहोस्!

१.४ राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचा (National Curriculum Framework, CDC 2071 B.S. Revised)

CDC (२०७१ B.S.) ले जारी गरेको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचाले नेपालको शिक्षा प्रणालीलाई एकीकृत र समावेशी बनाउने प्रयास गरेको छ। यसले आधारभूत शिक्षा (कक्षा १-८) लाई तीन चरणमा विभाजन गरेको छ:

- प्रथम चरण (कक्षा १-३): एकीकृत शिक्षा, मातृभाषा, आधारभूत सीप।
- द्वितीय चरण (कक्षा ४-९): विषयगत विकास।
- तृतीय चरण (कक्षा ६-८): गहन ज्ञान।

उद्देश्यहरू: राष्ट्रिय एकता, लोकतान्त्रिक मूल्य, सीप विकास, जीवनयापन सीप, पर्यावरण संरक्षण आदि। यो ढाँचाले स्थानीय आवश्यकता र बहुभाषिकतालाई महत्व दिन्छ। यसले विद्यार्थीलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धी बनाउँछ।

१.५ स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण निर्देशिका (Local Curriculum Construction Guidelines, CDC 2060 B.S.)

CDC (२०६० B.S.) को "Local Curriculum Construction Guidelines" ले स्कूलहरूलाई स्थानीय आवश्यकता अनुसार २०% पाठ्यक्रम विकास गर्ने अधिकार दिएको छ। यो विशेष गरी सामाजिक अध्ययन, रचनात्मक कला र स्वास्थ्य तथा शारीरिक शिक्षामा लागू हुन्छ।

उद्देश्यहरू:

- स्थानीय संस्कृति, परम्परा, पर्यावरण, व्यवसाय, भाषा संरक्षण।
- विद्यार्थीलाई आफ्नो समुदायसँग जोड्ने।
- केन्द्रीय पाठ्यक्रमले नसमेटने विषयहरू समेट्ने।

निर्माण प्रक्रिया: शिक्षक , अभिभावक, स्थानीय विशेषज्ञहरूको सहभागितामा। यो निर्देशिकाले विकेन्द्रीकरणलाई प्रोत्साहन गर्छ तर व्यवहारमा कार्यान्वयन कम भएको पाइन्छ। यसले विद्यार्थीको सिकाइलाई सान्दर्भिक र रोचक बनाउँछ।

१.६ शिक्षणमा मापन र मूल्यांकन (Measurement and Assessment in Teaching – Linn & Gronlund, 2003)

Linn & Gronlund ले भनेका छन् कि मूल्यांकनले विद्यार्थीको ज्ञान , सीप र भावना मापन गर्छ। यसमा objective test, essay, observation आदि प्रयोग हुन्छन्। Swain et al. (२००५) ले पनि statistics र guidance को महत्व बताएका छन्

क. मापन (Measurement) भनेको के हो?

मापन भनेको विद्यार्थीको सिकाइ , ज्ञान, सीप, व्यवहार वा उपलब्धिलाई **संख्यात्मक रूपमा** (quantitatively) वा **गुणात्मक रूपमा** व्यक्त गर्ने प्रक्रिया हो। यो **तथ्यांक सङ्कलन**को प्रक्रिया हो जसले "कति" वा "कसरी" भन्ने प्रश्नको जवाफ दिन्छ। उदाहरण:

- विद्यार्थीले गणितको परीक्षामा ८५ अंक लियो।
- विद्यार्थीले १०० शब्दमा निबन्ध लेख्यो।
- कक्षा अवलोकनमा विद्यार्थीले ४ पटक हात उठायो।

मापन **निष्पक्ष, वस्तुनिष्ठ र संख्यामा आधारित** हुन्छ। यसले मात्र **डाटा** दिन्छ, तर त्यसको **मूल्य** वा **गुणस्तर** बताउँदैन।

ख.मूल्यांकन (Evaluation) भनेको के हो?

मूल्यांकन भनेको मापनबाट प्राप्त डाटालाई **उद्देश्यसँग तुलना** गरेर **मूल्य निर्धारण** गर्ने, **निर्णय** लिने र **निष्कर्ष** निकाल्ने व्यापक प्रक्रिया हो। यो "कति राम्रो/नराम्रो" , "उद्देश्य पूरा भयो/भएन", "सुधार आवश्यक छ/छैन" जस्ता प्रश्नहरूको जवाफ दिन्छ। **मूल्यांकन = मापन + मूल्य निर्धारण + निर्णय** उदाहरण:

- ८५ अंक ल्याएको विद्यार्थीले कक्षा औसत (७०) भन्दा राम्रो गरेको छ , त्यसैले उनी **उत्तम** श्रेणीमा पर्छन्।
- विद्यार्थीको निबन्धमा भाषा शुद्धता राम्रो छ तर विचार गहिरो छैन , त्यसैले **सुधार** आवश्यक छ।

मूल्यांकन व्यापक, व्याख्यात्मक र निर्णयात्मक हुन्छ।

ग. मापन र मूल्यांकनबीच मुख्य भिन्नताहरू (तालिकामा)

पक्ष	मापन (Measurement)	मूल्यांकन (Evaluation)
अर्थ	संख्यात्मक/गुणात्मक तथ्यांक सङ्कलन	मापन डाटालाई उद्देश्यसँग तुलना गरी मूल्यांकन
क्षेत्र	सीमित (केवल मात्रा/स्तर मापन)	व्यापक (सम्पूर्ण व्यक्तित्व, सिकाइ उपलब्धि)
प्रकृति	वस्तुनिष्ठ, निष्पक्ष	व्यक्तिपरक/वस्तुनिष्ठ मिश्रित, निर्णयात्मक
उद्देश्य	"कति" बताउने	"कति राम्रो/उपयुक्त" बताउने र निर्णय लिने
उदाहरण	९०% अंक, ५/१० सही जवाफ	उत्कृष्ट, औसत, कमजोर; प्रमोशन/सुधार आवश्यक
स्तर	आधारभूत (पहिलो चरण)	उच्च स्तर (मापनपछि)
उपकरण	परीक्षा, टेस्ट, स्केल, अवलोकन	रिपोर्ट, ग्रेडिड, फिडब्याक, निर्णय प्रक्रिया

घ. शिक्षणमा मापन र मूल्यांकनका प्रकारहरू

मापनका प्रकारहरू:

- नामिक (Nominal) – वर्गीकरण मात्र (के/कुन)
- क्रमिक (Ordinal) – क्रम (पहिलो, दोस्रो)
- अन्तराल (Interval) – समान अन्तर (तापक्रम)
- अनुपात (Ratio) – शून्य बिन्दु (उचाइ, अंक)

ङ. मूल्यांकनका मुख्य प्रकारहरू (नेपालको सन्दर्भमा):

1. निर्माणात्मक मूल्यांकन (Formative Assessment) – सिकाइको क्रममा (कक्षामा प्रश्न , क्विज, अवलोकन, फिडब्याक) → सिकाइ सुधार्न।
2. सारांशात्मक/निर्णयात्मक मूल्यांकन (Summative Assessment) – अन्त्यमा (वार्षिक परीक्षा, SEE) → ग्रेड/प्रमोशन।
3. सिकाइका लागि मूल्यांकन (Assessment for Learning) – विद्यार्थीको आवश्यकता पहिचान।
4. सिकाइको मूल्यांकन (Assessment of Learning) – उपलब्धि मापन।
5. सिकाइमा मूल्यांकन (Assessment as Learning) – आत्म-मूल्यांकन, सहपाठी मूल्यांकन।

च. नेपालको शिक्षा प्रणालीमा महत्व

नेपालको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचा २०७६ र विद्यालय शिक्षामा निरन्तर मूल्यांकन (Continuous Assessment) लाई जोड दिइएको छ। ४०% आन्तरिक (कक्षा मूल्यांकन) र ६०% बाह्य परीक्षा हुन्छ। निर्माणात्मक मूल्यांकनले विद्यार्थीको दैनिक प्रगति ड्याक गर्छ , तनाव कम गर्छ र समावेशी शिक्षा प्रवर्द्धन गर्छ। तर चुनौतीहरू छन्: शिक्षकको क्षमता , स्रोत अभाव, परीक्षा-केन्द्रित संस्कृति।

निष्कर्ष

शिक्षणमा मापन डाटा दिन्छ भने मूल्यांकन अर्थ दिन्छ। सही मापन बिना प्रभावकारी मूल्यांकन सम्भव हुँदैन , र राम्रो मूल्यांकन बिना शिक्षणको गुणस्तर सुधार हुँदैन। शिक्षकले दुवैलाई सन्तुलित रूपमा प्रयोग गर्दा मात्र विद्यार्थी-केन्द्रित , समावेशी र गुणस्तरीय शिक्षा सम्भव हुन्छ। यदि कुनै विशेष प्रकार वा उपकरण (जस्तै रुब्रिक्स , पोर्टफोलियो) बारे थप विस्तार चाहिन्छ भने बताउनुहोस्!

१.७ कक्षाकोठामा परीक्षण र मापन (Educational Testing and Measurement – Kubiszyn & Borich, 2004)

यो पुस्तकले कक्षामा परीक्षण कसरी बनाउने , वैधता र विश्वसनीयता कसरी सुनिश्चित गर्ने भन्ने व्याख्या गर्छ। नेपालमा शिक्षकहरूले यी सिद्धान्तहरू प्रयोग गरेर राम्रो मूल्यांकन गर्न सक्छन्। कक्षाकोठामा परीक्षण र मापन शिक्षण सिकाइ प्रक्रियाको अभिन्न अंग हो। यसले शिक्षकलाई विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि , समझ, सीप र कमजोरीको यथार्थ अवस्था पहिचान गर्न मद्दत गर्छ, जसबाट शिक्षण विधि, सामग्री र गतिविधिहरूलाई आवश्यकताअनुसार परिमार्जन गर्न सकिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा यो निरन्तर मूल्यांकन (continuous assessment), निर्माणात्मक मूल्यांकन (formative assessment) र कक्षाकोठामा आधारित द्रुत परीक्षण (rapid classroom assessment) मार्फत बढी प्रभावकारी हुन्छ, जसले विद्यार्थीको प्रगति नियमित रूपमा ड्याक गर्छ , कमजोर पक्षमा तुरुन्तै सुधारात्मक शिक्षण दिन्छ र अन्तिम परीक्षाको तनाव कम गर्छ। यसले शिक्षकलाई विद्यार्थी-केन्द्रित शिक्षण बनाउन , सिकाइलाई व्यक्तिगत बनाउन र समग्र शैक्षिक गुणस्तर सुधार्न महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छ , किनकि सही मापन बिना प्रभावकारी शिक्षण सम्भव हुँदैन।

१.८ शैक्षिक मूल्यांकन सिद्धान्त र व्यवहार) Educational Evaluation Theory and Practice – Patel, 2005)

डा. आर. एन. पटेल (Rambhai N. Patel) द्वारा लिखित Educational Evaluation: Theory and Practice (६औं संस्करण , Himalaya Publishing House, Mumbai) यो पुस्तक शिक्षण क्षेत्रमा मूल्यांकनको सैद्धान्तिक आधार र व्यावहारिक प्रयोग दुवैलाई समेट्ने एक महत्वपूर्ण भारतीय सन्दर्भ ग्रन्थ हो। यो पुस्तक विशेष गरी शिक्षक प्रशिक्षण (B.Ed., M.Ed.), शिक्षण मूल्यांकन र परीक्षण विकासका विद्यार्थीहरूका लागि उपयुक्त छ। पुस्तकले सिद्धान्तबाट सुरु गरेर क्रमशः व्यावहारिक पक्षमा जोड दिन्छ , जसले शिक्षकलाई वर्षभरको योजना , एकाइ योजना , परीक्षण निर्माण, विद्यार्थी प्रगति मापन र तथ्यांकको प्रयोगसम्मका सीपहरू सिकाउँछ।

पुस्तकको मुख्य विशेषता यो हो कि यसले शैक्षिक निर्णय प्रक्रिया (Educational Decision-Making) लाई मूल्यांकनको केन्द्रमा राख्छ। लेखकका अनुसार मूल्यांकन भनेको केवल परीक्षा लिने काम होइन, बरु शिक्षण प्रक्रियाको निरन्तर सुधार , विद्यार्थी विकास र शिक्षण प्रभावकारिताको लागि आवश्यक औजार हो। पुस्तक दुई मुख्य भागमा विभाजित छः

क सैद्धान्तिक पक्ष (Theoretical Aspects)

यो भागले मूल्यांकनको आधारभूत अवधारणा , सिद्धान्त र योजना निर्माणलाई विस्तृत रूपमा व्याख्या गर्छ। मुख्य अध्यायहरूः

1. Educational Decision-Making — शिक्षणमा निर्णय लिने प्रक्रिया कसरी मूल्यांकनमा आधारित हुन्छ भन्ने।
2. The Concept of Educational Evaluation — मूल्यांकनको परिभाषा , महत्व, उद्देश्य र प्रकारहरू (Formative vs Summative)।
3. The Role of Objectives in Educational Evaluation — Bloom's Taxonomy अनुसार उद्देश्यहरूको भूमिका।
4. Communicating Objectives — उद्देश्यहरूलाई स्पष्ट रूपमा विद्यार्थी र शिक्षकसम्म पुर्याउने तरिका।
5. Objectives and Specifications — उद्देश्यहरूलाई व्यावहारिक रूपमा विशिष्ट बनाउने (Behavioural Objectives)।
6. Content Analysis — पाठ्यसामग्रीको विश्लेषण र उद्देश्यसँग जोड्ने।
7. Learning Experiences — सिकाइ अनुभवहरूको छनोट र संगठन।
8. The Year Plan — वर्षभरको शिक्षण योजना निर्माण।
9. The Unit Plan — एकाइ योजना (Unit Planning)।
10. The Unit Test — एकाइ परीक्षण निर्माण।

11. A Good Measuring Instrument — राम्रो मापन उपकरणका विशेषताहरू (वैधता , विश्वसनीयता, उपयोगिता)।
12. Interpretation of Test Results — परीक्षण परिणामको व्याख्या।
13. The Classroom Testing: Teacher-Made Tests-I — शिक्षकले बनाउने परीक्षणहरू।
14. Formative and Summative Evaluation — निरन्तर र अन्तिम मूल्यांकनको भिन्नता र प्रयोग।

यो भागले शिक्षकलाई पाठ्यक्रम उद्देश्य देखि शिक्षण योजना सम्मको सैद्धान्तिक आधार दिन्छ। लेखकले जोड दिन्छन् कि मूल्यांकन शिक्षण प्रक्रियाको अभिन्न अंग हो र यसले विद्यार्थीको संज्ञानात्मक, भावनात्मक र मनोसञ्चालनात्मक विकासलाई मापन गर्छ।

ख व्यावहारिक पक्ष र तथ्यांक (Functional Aspects and Elementary Statistics)

यो भागले सैद्धान्तिक ज्ञानलाई व्यावहारिक बनाउँछ। यसमा शिक्षकले प्रयोग गर्ने उपकरणहरू , परीक्षण निर्माण, स्कोरिङ, परिणाम व्याख्या र आधारभूत तथ्यांक (Elementary Statistics) समावेश छन्। मुख्य अवधारणाहरू:

- शिक्षक-निर्मित परीक्षण (Teacher-Made Tests) को निर्माण प्रक्रिया।
- विभिन्न प्रकारका प्रश्नहरू (MCQ, Short Answer, Essay) लेख्ने तरिका।
- परीक्षणको वैधता (Validity: Content, Criterion, Construct) र विश्वसनीयता (Reliability: Test-Retest, Split-Half, KR-21)।
- Item Analysis (कठिनाई स्तर, भेदभाव सूचकांक)।
- स्कोर व्याख्या: प्रतिशत, ग्रेडिङ, मानकीकरण।
- आधारभूत तथ्यांक: औसत (Mean), मध्यिका (Median), फैलावट (Standard Deviation), सहसम्बन्ध (Correlation) आदि।
- परिणामहरूको व्याख्या र शिक्षण सुधारमा प्रयोग।

लेखकले यो भागलाई "absolutely functional" बनाएका छन् किनकि शिक्षकले सिद्धान्त मात्र नभई वर्ष योजना , एकाइ परीक्षण , विद्यार्थी प्रगति मापन र तथ्यांक प्रयोग गरेर निर्णय लिन सक्नुपर्छ भन्ने जोड दिएका छन्।

९ नेपालको सन्दर्भमा पुस्तकको महत्व

नेपालको M.Ed. (Curriculum and Evaluation) specialization मा यो पुस्तक सन्दर्भ सूचीमा समावेश छ। राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचा (CDC 2076) र निरन्तर मूल्यांकन प्रणाली (CAS) सँग यसको अवधारणा मिल्छ। यो पुस्तकले शिक्षकहरूलाई कक्षाकोठामा आधारित मूल्यांकन , formative feedback र समग्र विकास मापनमा मद्दत गर्छ। विशेष गरी SEE, कक्षा परीक्षा र शिक्षक तालिममा यो पुस्तक उपयोगी छ।

१०. पाठ्यक्रम र मूल्यांकनको एकीकरण)Integration of Curriculum and Assessment) पाठ्यक्रम र मूल्यांकनको एकीकरण भनेको शिक्षा प्रक्रियाको सबैभन्दा महत्वपूर्ण र प्रभावकारी पक्ष हो , जसले पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू, सिकाइ क्रियाकलापहरू र मूल्यांकन प्रणालीलाई एकअर्कासँग पूर्ण रूपमा जोड्छ। यो एकीकरण बिना पाठ्यक्रम केवल कागजी योजना बन्छ र मूल्यांकनले विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइलाई प्रतिबिम्बित गर्न सक्दैन। Backward Design (पछाडिबाट डिजाइन मोडेल अनुसार यो प्रक्रिया सुरु हुन्छ (—पहिले सिकाइका परिणामहरू)Learning Outcomes) निर्धारण गर्ने, त्यसपछि ती परिणामहरू प्रमाणित गर्ने मूल्यांकन विधिहरू (जस्तै) formative र summative assessment) तयार पार्ने, र अन्तमा सिकाइ क्रियाकलापहरू तथा शिक्षण सामग्रीहरू छनोट गर्ने। यसले शिक्षणलाई उद्देश्यकेन्द्रित बनाउँछ र मूल्यांकनलाई सिकाइ सुधारने औजार बनाउँछ।

नेपालको सन्दर्भमा राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचा (National Curriculum Framework, CDC 2076 B.S.) ले यो एकीकरणलाई स्पष्ट रूपमा जोड दिएको छ। आधारभूत तह (कक्षा १ –८) मा निरन्तर मूल्यांकन प्रणाली (Continuous Assessment System - CAS) लाई पाठ्यक्रमको अभिन्न अंग बनाइएको छ। विशेष गरी कक्षा १ –३ को एकीकृत पाठ्यक्रममा १००% मूल्यांकन किाकोठा-आधारित (Classroom-Based Assessment) हुन्छ, जसमा उपस्थिति, सहभागिता, परियोजना कार्य, सृजनशीलता, व्यवहार परिवर्तन , उपलब्धि परीक्षा र विद्यार्थी पोर्टफोलियो समावेश हुन्छ। यो प्रणालीले परम्परागत परीक्षामा आधारित सम्झनात्मक मूल्यांकनलाई घटाएर समग्र विकास (संज्ञानात्मक, भावनात्मक र मनोसञ्चालनात्मक) लाई प्रोत्साहन गर्छ। मूल्यांकनले सिकाइ प्रगतिको प्रमाण सङ्कलन गर्छ र शिक्षण विधिमा आवश्यक सुधार गर्न मद्दत गर्छ।

यो एकीकरणका मुख्य फाइदाहरू निम्न छन्:

- उद्देश्य र मूल्यांकनबीच सन्तुलन — पाठ्यक्रमका Bloom's Taxonomy स्तरहरू (ज्ञान , समझ, प्रयोग, विश्लेषण, मूल्यांकन, सृजना) अनुसार मूल्यांकन डिजाइन हुन्छ , जसले शिक्षकलाई "के सिकाउने" र "कसरी जाँच्ने" बीच स्पष्ट सम्बन्ध स्थापित गर्छ।

- रचनात्मक मूल्यांकनको जोड — Formative assessment (निरन्तर फिडब्याक) ले विद्यार्थीको कमजोरी समयमै पहिचान गर्छ र शिक्षणलाई अनुकूल बनाउँछ।
- समावेशी र सान्दर्भिक सिकाइ — नेपाल जस्तो बहुभाषिक र बहुसांस्कृतिक देशमा स्थानीय आवश्यकता, जीवनयापन सीप, ICT एकीकरण र २१औं शताब्दीका सीपहरू (critical thinking, collaboration, creativity) लाई मूल्यांकनमा समेटिन्छ।
- शिक्षक र विद्यार्थीको सशक्तीकरण — शिक्षकले मूल्यांकनलाई सिकाइ सुधार्ने औजारको रूपमा प्रयोग गर्छन् भने विद्यार्थीले आफ्नो प्रगति दृष्ट्याक गरेर आत्म-मूल्यांकन सिक्छन्।

तर नेपालमा यो एकीकरण कार्यान्वयनमा केही चुनौतीहरू छन् — शिक्षक तालिमको कमी, स्रोत अभाव, उच्च कक्षाको बोझ, पूर्वाग्रह मुक्त मूल्यांकनको अभाव र परम्परागत परीक्षा-केन्द्रित सोच। यी समस्याहरू समाधान गर्न CDC ले शिक्षक विकास कार्यक्रम, प्रश्न बैंक, डिजिटल मूल्यांकन उपकरण र नियमित अनुगमनलाई जोड दिनुपर्छ।

अन्ततः, पाठ्यक्रम र मूल्यांकनको एकीकरणले शिक्षा प्रणालीलाई प्रभावकारी, न्यायपूर्ण र परिवर्तनशील बनाउँछ। यो केवल परीक्षा पास गर्ने माध्यम होइन, बरु विद्यार्थीलाई जीवनका लागि तयार पार्ने, समाजको आवश्यकता पूरा गर्ने र राष्ट्रिय विकासमा योगदान दिने जीवन्त प्रक्रिया हो। जब पाठ्यक्रम र मूल्यांकन पूर्ण रूपमा एकीकृत हुन्छन्, तब शिक्षा साँच्चै अर्थपूर्ण र परिणाममुखी बन्छ।

निष्कर्ष

पाठ्यक्रम नेपालको शिक्षा प्रणालीको मुटु हो। CDC ले २०६० र २०७१ का दस्तावेजहरूबाट स्थानीय र राष्ट्रिय आवश्यकता समेटेको छ। Tabata, Print जस्ता विद्वानहरूका सिद्धान्तहरूले यसलाई वैज्ञानिक बनाएका छन्। मूल्यांकनले सिकाइलाई मजबुत बनाउँछ। विद्यार्थीहरूले यो बुझेर आफ्नो सिकाइलाई प्रभावकारी बनाउन सक्छन्। पाठ्यक्रम शिक्षा प्रणालीको केन्द्रबिन्दु र आधारस्तम्भ हो। यसले विद्यार्थीहरूको समग्र विकासलाई निर्देशित गर्दै उनीहरूलाई ज्ञान, सीप, मूल्य, संस्कृति र जीवनयापनका लागि आवश्यक योग्यताहरू प्रदान गर्छ। राम्रो पाठ्यक्रमले व्यक्तिगत, सामाजिक र राष्ट्रिय आवश्यकताहरूबीच सन्तुलन कायम राख्दै विद्यार्थीलाई बदलिँदो विश्वसँग जोड्छ, उनीहरूलाई जिम्मेवार नागरिक, सक्षम व्यावसायिक र सृजनशील व्यक्तित्व बनाउँछ। नेपाल जस्तो बहुभाषिक, बहुसांस्कृतिक र विविधतायुक्त समाजमा पाठ्यक्रमले राष्ट्रिय एकता, स्थानीय पहिचान र वैश्विक प्रतिस्पर्धात्मकतालाई एकसाथ समेट्छ। अन्ततः, प्रभावकारी पाठ्यक्रम बिना शिक्षा अधुरो रहन्छ — यो मात्र किताबी ज्ञानको संग्रह नभई विद्यार्थीको भविष्य निर्माण गर्ने, समाजको प्रगति सुनिश्चित गर्ने र राष्ट्रको समृद्धिको जीवन्त आधार हो।

१ छोटो उत्तर आउने प्रश्नहरू (Short Answer)

- १ पाठ्यक्रमको मुख्य महत्व के हो?
- २ टाइलरको पाठ्यक्रम विकास मोडेलका चार मुख्य चरणहरू कुन-कुन हुन्?
- ३ मापन (Measurement) र मूल्यांकन (Evaluation) बीचको मुख्य भिन्नता के हो?
- ४ निर्माणात्मक मूल्यांकन (Formative Assessment) को मुख्य विशेषता के हो?
- ५ नेपालको शिक्षा प्रणालीमा निरन्तर मूल्यांकन (Continuous Assessment) किन महत्वपूर्ण छ?

२ लामो उत्तर आउने प्रश्नहरू (Long Answer)

- १ पाठ्यक्रमको अवधारणा र यसको विकास प्रक्रियाको वर्णन गर्नुहोस्। नेपालको सन्दर्भमा पाठ्यक्रम विकासको महत्व किन छ?
- २ पाठ्यक्रम विकासका प्रमुख सिद्धान्तहरू (Principles of Curriculum Development) को व्याख्या गर्नुहोस्। नेपालको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम ढाँचा २०७१ ले अपनाएका सिद्धान्तहरूसँग तुलना गर्नुहोस्।
- ३ टाइलर, टाबा, व्हीलर र स्किलबेकका पाठ्यक्रम विकास मोडेलहरूको तुलनात्मक विश्लेषण गर्नुहोस्। नेपालको शिक्षा प्रणालीमा कुन मोडेल बढी उपयुक्त छ र किन?
- ४ शिक्षणमा मापन र मूल्यांकनको अवधारणा, भिन्नता र प्रकारहरूको विस्तृत व्याख्या गर्नुहोस्। नेपालको शिक्षा प्रणालीमा निर्माणात्मक र सारांशात्मक मूल्यांकनको भूमिका उल्लेख गर्नुहोस्।
- ५ पाठ्यक्रम र मूल्यांकनको एकीकरण (Integration of Curriculum and Assessment) कसरी हुन्छ? यसले शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियालाई कसरी प्रभावकारी बनाउँछ ? नेपालको सन्दर्भमा यसको महत्व चर्चा गर्नुहोस्।

१ पाठ्यक्रमको मुख्य महत्व के हो?

- A) विद्यार्थीहरूलाई किताब मात्र पढाउने B) शैक्षिक उद्देश्यहरू प्राप्त गर्न मार्गदर्शन गर्ने
C) शिक्षकको व्यक्तिगत रुचि अनुसार पढाउने D) परीक्षा मात्र पास गराउने

२ पाठ्यक्रमलाई शिक्षा प्रणालीमा कसरी तुलना गरिन्छ?

- A) किताबसँग B) परीक्षा हलसँग C) खेल मैदानसँग D) देशको संविधानसँग

३ पाठ्यक्रमले शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियालाई कसरी निर्देशित गर्छ?

- A) केवल विषयवस्तु छनोट गरेर
B) उद्देश्य, सामग्री, विधि र मूल्यांकन सबैलाई व्यवस्थित गरेर
C) केवल परीक्षा प्रश्न तयार गरेर

D) विद्यार्थीको मनोरञ्जन मात्र

४ पाठ्यक्रमको महत्वपूर्ण भूमिका के हो?

A) शिक्षकको काम कम गर्ने B) केवल ज्ञान प्रदान गर्ने

C) विद्यार्थीको सर्वांगीण विकास सुनिश्चित गर्ने

D) समाजबाट अलग राख्ने

५ पाठ्यक्रमले समाज र विद्यार्थीको आवश्यकतालाई कसरी सम्बोधन गर्छ?

A) पुरानो ज्ञान मात्र राखेर

B) केवल सैद्धान्तिक ज्ञान दिएर

C) कुनै परिवर्तन नगरी

D) वर्तमान र भविष्यका आवश्यकता अनुसार परिवर्तनशील बनाएर

६ नेपालको सन्दर्भमा पाठ्यक्रमको महत्व किन बढी छ?

A) संघीय संरचनामा स्थानीय आवश्यकता सम्बोधन गर्न

B) केवल राष्ट्रिय परीक्षा पास गर्न

C) विदेशी पाठ्यक्रम नक्कल गर्न

D) किताब छपाइ बढाउन

७ पाठ्यक्रमले शिक्षकलाई कसरी सहयोग गर्छ?

A) शिक्षण विधि र सामग्री छनोटमा मार्गदर्शन गरेर

B) शिक्षकको काम हटाएर

C) केवल किताब पढ्न लगाएर

D) परीक्षा मात्र लिन लगाएर

८ पाठ्यक्रमको अभावमा शिक्षा प्रणाली कस्तो हुन्छ?

A) व्यवस्थित र उद्देश्यपूर्ण

B) अव्यवस्थित र दिशाहीन

C) धेरै रमाइलो

D) सधैं सफल

९ पाठ्यक्रमले विद्यार्थीमा कुन कुराको विकास गर्छ?

A) केवल स्मरण शक्ति

B) ज्ञान, सीप, दृष्टिकोण र मूल्यहरूको

C) केवल खेलकुद

D) केवल भाषा

१० पाठ्यक्रमको महत्वलाई कुन वाक्यले सबैभन्दा राम्रोसँग व्यक्त गर्छ?

A) यो शिक्षा प्रणालीको आधारशिला हो

B) यो केवल किताबको संग्रह हो

C) यो परीक्षाको लागि मात्र हो

D) यो शिक्षकको व्यक्तिगत योजना हो

उत्तर कुञ्जिका

१. b	२. d	३. b	४. c	५. d	६. a	७. a	८. b	९. b	१०. a
------	------	------	------	------	------	------	------	------	-------